

ФУНКЦІЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ПРОКУРОРА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ ТА СУДОЧИНСТВА

THE PROCURATOR'S REPRESENTATION FUNCTION AND HIS PROCEDURAL STATUS IN CONDITIONS OF REFORMING THE SYSTEM OF JUSTICE AND LEGAL PROCEEDINGS

Світлична Г.О., к.ю.н.,

доцент кафедри цивільного процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню правової природи та змісту представницької функції прокурора, перспектив підвищення ефективності її здійснення в умовах реформування системи правосуддя та судочинства. Звертається увага на еволюційну трансформацію процесуального статусу прокурора, яка пов'язана з реформуванням системи органів прокуратури та її функцій у сфері судочинства.

У статті аналізуються процесуальний статус прокурора та особливості здійснення прокурором функції представництва у цивільному судочинстві в контексті конституційних змін щодо правосуддя. Розглянуто проблемні аспекти правового регулювання процесуального статусу прокурора як учасника судового процесу, його процесуальних повноважень та порядку їх реалізації відповідно до нової редакції Цивільного процесуального кодексу України. Обґрунтовується необхідність нових підходів у визначенні процесуального статусу прокурора та внесення відповідних змін у правове регулювання здійснення прокурором функції представництва в судовому процесі. Пропонується диференціювати процесуальний статус прокурора у цивільному судочинстві залежно від встановлених законом умов реалізації функції представництва у суді. Доводиться, що на сучасному етапі реформування системи правосуддя, судочинства та суміжних правових інститутів відбувається модифікація змісту представницької функції прокурора та його процесуального статусу відповідно до європейських стандартів, що спонукає державу до створення належного правового підґрунтя процесуальної діяльності прокурора та забезпечення ефективного механізму реалізації представницької функції прокурора поза межами кримінальної юстиції. Пріоритетним напрямом та основним завданням реформування діяльності прокуратури з метою забезпечення ефективної ролі прокуратури в процесі захисту інтересів держави та суспільства стає євроінтеграційний вектор трансформації представництва функції прокурора, гармонізація національного процесуального законодавства та його вдосконалення відповідно до міжнародних стандартів правосуддя. Приділено увагу пріоритетним напрямкам подальшого вдосконалення правового регулювання здійснення прокурором функції представництва в цивільному судочинстві з метою підвищення ефективності реалізації покладених на нього конституційних функцій та забезпечення доступності і справедливості правосуддя.

Ключові слова: цивільне судочинство, прокурор, процесуальний статус прокурора, представництво, функція представництва, повноваження прокурора, учасники процесу.

The article deals with the investigation of legal nature and the essence of procurator's representation function and the prospects of its perfection, definition of the procurator's procedural status in civil proceedings in conditions of reforming the system of justice. Attention is paid to evolutionary transformation of the procurator's procedural status that is stipulated by reforming the system of procurator's office and its functions in the sphere of legal proceedings.

The article analyses the main novelties of legal regulation of the procurator's status and the peculiarities of realization of his representation function in civil proceedings in conditions of constitutional changes of the system of justice and reformation of legal proceedings.

It examines the controversial aspects of legal regulation of the procurator's procedural status as the participant of court proceedings, his procedural authorities and the ways of their realization in accordance with the new edition of Ukraine's Civil Procedure Code.

It substantiates the need of new approaches in defining the procurator's procedural status and amendments to the legal regulation of realization by the procurator of his representation function in the trial. It is proposed to differentiate the procurator's procedural status in civil proceedings depending on the conditions of realization of constitutional representation function prescribed by the law.

It is noted that at the modern stage of reforming the system of justice, court proceedings and allied legal institutions the modification of procurator's representation function takes place in accordance with european standards; also efforts are made to create effective mechanism to realize it in the sphere of civil proceedings. The priority direction and the main task of the process of reforming the activities of the procurator's office with the aim to ensure the effective role of the procurator's office in the process of defending the interests of the state and society is the eurointegration vector of transformation of procurator's representation function in court, harmonization of national proceedings legislation and its perfection in accordance with international legal norms.

The article grants attention to the ways of promotion of effectiveness and further perfection of legal regulation of realization by the procurator representation functions and insurance the effectiveness of realization of constitutional functions entrusted to him and also to other controversial aspects of the procurator's participation in civil proceedings.

Key words: civil proceedings, procurator, procurator's procedural status, representation function, representation, procurator's authorities, trial participants.

Постановка проблеми. Створення ефективного механізму захисту порушених, невизнаних та оспорюваних прав, свобод та інтересів як найвищої соціальної цінності у правовій державі зумовило реформування судової системи та посилення ефективності і дієвості суміжних правових інститутів. Реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів здійснюється через створення правового підґрунтя їх ефективної функціонування, шляхом запровадження комплексних системних змін, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства. В умовах судової реформи все більшої значущості та актуальності набуває, зокрема, приведення статусу та функцій органів прокуратури у відповідність до сучасних правових орієнтирів та європейських стандартів. Правова регламентація діяльності органів прокуратури,

яка пов'язана з реалізацією покладених на неї функцій, потребує вдосконалення та має узгоджуватися з триваючою у державі реформою судочинства. З метою гарантованого забезпечення демократичних засад та правової визначеності сучасної моделі судочинства її побудова має відбуватися відповідно до європейських стандартів правосуддя, створюючи ефективний механізм належного захисту прав та інтересів на засадах верховенства права, з дотриманням законності та забезпеченням своєчасного виконання судових рішень, в тому числі у сфері цивільного судочинства.

Попри проведення цілого комплексу реформаторських заходів, є певна низка дискусійних питань, пов'язаних із здійсненням прокурором представницької функції, які потребують системного підходу до їх вирішення. Запро-

вадженіми у чинному законодавстві змінами, на жаль, не знята проблема неоднакового визначення змісту представницької функції прокурора, його процесуального статусу у судовому процесі та порядку реалізації наданих йому повноважень, що зумовлює актуальність їх подальшого дослідження.

Ступінь розробленості проблеми. Теоретичну основу дослідження складають наукові праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Є.А. Безкровний, К.А. Гузе, Т. Дунас, С.В. Ківалов, О.Л. Копиленко, В. Кравчук, Р. Лемик, Д.Д. Луспеник, М. Руденко, Т.А. Решетникова, В.Й. Сапунков, М.М. Стефанчук, С.Я. Фурса, О.В. Хорсуненко та багато інших. Правниками досліджувалися основні засади організації та діяльності прокуратури, шляхи розвитку прокуратури в умовах побудови демократичної правової держави та основні напрями її реформування, правова природа та сутність представницької функції прокурора, процесуальний статус прокурора у судовому процесі, підстави та форми його участі, обсяг його повноважень та процесуальний порядок їх реалізації, які донині не втратили теоретичного та практичного значення.

Актуальність подальшого дослідження окремих аспектів здійснення прокурором функції представництва у цивільному судочинстві зумовлюється реформуванням та розвитком української правової системи в євроінтеграційному напрямку та запровадженням конституційних змін щодо правосуддя у національне галузеве законодавство.

Виклад основного матеріалу. З прийняттям Конституції України 1996 року на прокуратуру поза межами кримінального судочинства була покладена функція представництва інтересів громадян або держави в суді. Конституційне закріплення функції представництва прокурора в суді стало початком реформування функціональної діяльності органів прокуратури в контексті євроінтеграційного вектору розвитку української правової системи.

Проведення в подальшому з урахуванням висновків і рекомендацій Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) конституційної реформи в Україні зумовило зосередження зусиль держави на утвердженні верховенства права та вдосконаленні національного законодавства у сфері правосуддя. Указом Президента України «Про Стратегію реформування судочинства, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки» від 20 травня 2015 р. № 276/2015 були встановлені пріоритети реформування системи судочинства, судочинства та суміжних правових інститутів як на рівні конституційних змін, так і на рівні впровадження першочергових невідкладних заходів, які б мали забезпечити необхідні позитивні зміни у функціонуванні відповідних правових інститутів [1, с. 38]. Одним із таких пріоритетних напрямів реформування стало приведення діяльності органів прокуратури до європейських стандартів шляхом оптимізації її повноважень та обмеження сфери застосування відповідно до рекомендацій Ради Європи.

Під час поетапного реформування системи органів прокуратури та правових засад діяльності прокурора поза межами кримінальної юстиції концептуальних змін зазнали зміст та порядок реалізації представницької функції прокурора, його процесуальний статус, обсяг повноважень та процесуальний порядок їх реалізації.

Суттєвими змінами до Конституції України в частині правосуддя стало виключення розділу VII «Прокуратура» з тексту Конституції і віднесення норм, що регулюють діяльність прокуратури до розділу «Правосуддя», тобто на конституційному рівні статус прокуратури визначено самостійним складником системи правосуддя. Науковці в цьому контексті стверджують, що зазначені конституційні новачки дозволяють на підставі проведеного порівняльно-правового аналізу основ організації і діяльності прокуратури України та країн – членів ЄС віднести прокуратуру України до такої моделі, де вона є організаційно

відособленою від органів правосуддя, незалежною під час здійснення повноважень та посідає самостійне місце в системі правосуддя, яка є характерною для Австрії, Нідерландів, Німеччини, Румунії, Франції [2, с. 9–10].

Згідно зі ст. 1 ЗУ «Про прокуратуру» прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Відповідно до ст. 131¹ Конституції України прокуратура, зокрема, здійснює представництво інтересів держави в суді у виняткових випадках та в порядку, що визначені законом.

Отже, на відміну від попередньої редакції відповідних норм Конституції, якими передбачалося представництво прокурором інтересів держави та фізичних осіб, представницька функція прокурора була зведена винятково до представництва інтересів держави у визначених законом випадках. Оцінюючи цю законодавчу новачку, по-перше, слід зазначити, що передбачені Конституцією України обмеження сфери реалізації функції представництва прокурора узгоджуються з рекомендаціями Венеціанської комісії та Парламентської асамблеї Ради Європи в рамках виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань. По-друге, закріплення на конституційному рівні обмеження представницької функції прокурора в суді винятково інтересами держави обґрунтовано пов'язується із запровадженням та функціонуванням інституту омбудсмена, а також із створенням механізму надання безоплатної правової допомоги, які можуть забезпечити належне представництво інтересів фізичних осіб у суді з метою ефективного захисту їх прав.

Фахівці щодо цього зазначають, що особливість змісту представницької функції прокурора, закладеної у Конституції України 1996 року з урахуванням досвіду функціонування прокуратури в європейських державах, стандартів Ради Європи, а також висновків та рекомендацій, які надавалися Венеціанською Комісією щодо законопроектів про реформування прокуратури України, полягає у тому, що представництво прокурором інтересів держави у суді має допоміжний характер, оскільки основну роль у цьому процесі мають відігравати профільні органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, які повинні самостійно звертатися до суду за захистом порушених, невідомих чи оспорюваних прав та інтересів [3].

Зазначене конституційне положення знайшло відтворення у галузевому процесуальному законодавстві. Водночас слід зазначити, що п. 2 ч. 1 ст. 2; ч. 2 ст. 23 «Про прокуратуру» закріплено право прокурора здійснювати представництво інтересів не тільки держави, а й громадянина у суді, що не відповідає Конституції України, не узгоджуються з приписами, що містяться в процесуальних нормах галузевого процесуального законодавства (ч. 4 ст. 56 ЦПК, ч. 3 ст. 53 ГПК, ч. 4 ст. 53 КАС) та не підлягає застосуванню. Отже, є нагальна потреба приведення зазначених положень ЗУ «Про прокуратуру» у відповідність до Конституції України.

Закріплення на конституційному рівні представницької функції прокурора у сфері судочинства зумовило довготривалу наукову полеміку щодо її правової природи та змісту, форм та порядку здійснення. Висловлені у науковій літературі основні напрями щодо вирішення зазначеної проблеми зводяться до наступного. На думку одних науковців, представницька функція прокурора не є різновидом процесуального представництва, а функціонує в межах іншого самостійного процесуального інституту [4, с. 9; 5, с. 5]. Інші автори, навпаки, вважають представництво, яке здійснюється прокурором у суді, одним з видів процесуального представництва, а прокурора, відповідно, – законним представником [6, с. 5–15; 7, с. 8].

Заслуговує уваги підхід до визначення процесуального статусу прокурора, який свого часу не знайшов широкою

підтримки, утім набуває актуальності в контексті останніх конституційних змін щодо правосуддя та пов'язаного з цим процесу реформування функцій прокурора в судовому процесі поза сферою кримінальної юстиції. В її основу покладено визначення представництва, яке здійснюється прокурором, представництвом конституційного рівня, яке здійснюється офіційним органом, діючим від імені держави, тому принципово відрізняється від інших його видів у суді [8, с. 67–72; 9, с. 101–105].

На сучасному етапі судової реформи визначення змісту функції представництва прокурором інтересів держави в суді та його процесуального статусу має, на наш погляд, відбуватися у призмі правової доктрини процесуального представництва та правової природи інституту участі в судовому процесі органів та осіб, яким законом надане право звертатися до суду в інтересах інших суб'єктів. Згідно із чинним процесуальним законодавством участь у суді процесуальних представників та прокурора як суб'єкта, якому законом надане право звертатися до суду в інтересах інших осіб, мають автономний режим правового регулювання (ст.ст. 58–64 ЦПК; ст.ст. 56–57 ЦПК), що відтворено у структурі ЦПК. Отже, підстави для їх отожднювання відсутні як за формальними, так і сутнісними правовими ознаками. Передусім слід зазначити, що, вступаючи у судовий процес, прокурор стає його учасником і має здійснювати представницькі повноваження у суді винятково на підставах, у межах та порядку, передбаченими процесуальним законодавством, які регулюють діяльність суб'єктів відповідних процесуальних відносин. Варто наголосити, що прокурор виступає захисником публічного інтересу і діє у суді від імені держави. Представницька функція прокурора суттєво відрізняється від процесуального представництва за правовою природою та підставами її здійснення, за складом та правовими ознаками суб'єкта її реалізації, складом осіб, інтереси яких прокурор може представляти у суді, обсягом повноважень та їх посвідченням, формою та порядком їх реалізації. З урахуванням правової природи та суттєвих відмінностей законодавчого регулювання неприпустимим, таким чином, є змішування процесуального інституту, який відбиває публічно-правові засади цивільного судочинства, з процесуальним представництвом у традиційному, так би мовити, «класичному» розумінні цього інституту. Ігнорування особливостей правової природи та сутнісних ознак цих самостійних правових інститутів цивільного процесуального права призводить до «розмивання» меж їх правової дії, розбіжності правового регулювання та неоднакового правозастосування.

Водночас з огляду на сучасний етап реформування судочинства підстав та умов здійснення прокурором представництва інтересів держави виникає, на наш погляд, необхідність диференціації процесуального статусу прокурора під час реалізації ним представницької функції. При цьому, враховуючи єдність конституційних засад здійснення прокурором представницької функції, диференційований підхід у визначенні його процесуального статусу має відбуватися у всіх видах судочинства поза межами кримінальної сфери. Критеріями диференціації процесуального статусу прокурора мають слугувати визначені законом підстави та умови здійснення ним представництва інтересів держави у суді.

Представництво прокурором інтересів держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів держави, у випадках та порядку, встановлених законом (ст.23 ЗУ «Про прокуратуру»).

Підставою для здійснення прокурором представництва в суді законних інтересів держави є порушення або загроза порушення інтересів держави.

За наявності зазначених підстав прокурор може реалізувати надані йому представницькі повноваження за таких умов:

1) якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження;

2) у разі відсутності органу, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження (ст. 23 ЗУ «Про прокуратуру»).

Прокурор, який вступає в процес у формі звернення до суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві, скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах (ч. 4 ст. 56 ЦПК). У разі відкриття провадження за позовною заявою, поданою прокурором в інтересах держави в особі органу державної влади, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, за умови, якщо захист цих інтересів цей орган не здійснює або неналежним чином здійснює, зазначений орган набуває статусу позивача. Прокурор у цьому разі набуває процесуального статусу органу, якому законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, і бере участь у процесі в порядку, визначеному ст.ст. 56, 57 ЦПК, тобто здійснює покладену на нього функцію представництва інтересів держави в межах іншого, ніж представництво у суді, самостійного процесуального інституту.

У цьому разі прокурор має обмежений у порівнянні із сторонами обсяг процесуальних прав та особливий порядок їх реалізації. Прокурор наділяється процесуальними правами та несе обов'язки особи, в інтересах якої він діє, за винятком права укласти мирову угоду. Відмова прокурора від поданої заяви або зміна позовних вимог не позбавляє особу, на захист прав, свобод та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі (ст. 57 ЦПК). Прокурор реалізує надані йому процесуальні права щодо відмови від поданої заяви або зміни позовних вимог самостійно, не узгоджуючи свою правову позицію з органом, інтереси якого він представляє у суді. Відмова органу, уповноваженого здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, від поданого прокурором в інтересах держави позову (заяви), подання ним заяви про залишення позову без розгляду не позбавляє прокурора права підтримувати позов (заяву) і вимагати розгляду справи по суті.

Зазначеною нормою також передбачено, що у разі відсутності органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві. Велика Палата Верховного Суду у постанові від 11 лютого 2020 року по справі № 922/614/19, вирішуючи питання про наявність підстав для представництва інтересів держави прокурором у суді, звернула увагу, що у разі, якщо підставою для представництва інтересів держави прокурор зазначив відсутність органу, до компетенції якого віднесені повноваження здійснювати захист законних інтересів держави у спірних правовідносинах, цей довід прокурора суд повинен перевірити незалежно від того, чи надав прокурор докази вчинення ним дій, спрямованих на встановлення відповідного органу.

Законом встановлено, що у разі звернення до суду на підставі відсутності органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних правовідносинах, або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор набуває статусу позивача. Уявляється, що зазначене положення закону не відповідає наявній у цивільному процесуальному праві доктрині, згідно з якою основною ознакою сторін у судовому процесі є те, що сторони – це суб'єкти спору про право, які мають структуровану юри-

дичну заінтересованість у розгляді справи (матеріально-правову та процесуально-правову) і діють у процесі від власного імені на захист своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав свобод та інтересів [10, с. 238–239]. Прокурор представляє інтереси держави і діє від її імені. Отже, він не є суб'єктом спору про право, не має матеріально-правової заінтересованості у справі, на нього не поширюються матеріально-правові наслідки судового рішення у справі. Крім того, правова дія ст.ст. 46, 47 ЦПК, якою визначається цивільна процесуальна правоздатність та дієздатність сторін у справі, не поширюється на прокурора, його процесуальна правосуб'єктність визначається спеціальними нормами (ст.ст. 56, 57 ЦПК). У зв'язку з цим можна стверджувати, що в контексті зазначених доктринальних положень немає підстав для набуття прокурором процесуального статусу позивача (сторони) у справі. Позивачем у такому разі є саме держава. Держава бере участь у справі через відповідний орган державної влади відповідно до його компетенції, від імені якого діє його керівник, інша уповноважена особа відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво органу державної влади) або через представника (ч. 4 ст. 58 ЦПК). Цей законодавчий припис базується на загальних положеннях, відповідно до яких держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом (ст. 170–173 ЦК). Органом, уповноваженим державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах, є орган, на який державою покладено обов'язок щодо здійснення конкретної діяльності у відповідних правовідносинах, спрямованої на захист інтересів держави. Органи державної влади мають статус юридичної особи публічного права. З огляду на це їх участь у процесі має вирішуватися з урахуванням особливостей структурної організації та здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності відповідного органу.

Таким чином, тільки у виняткових випадках, тобто у разі виникнення нетипової правової ситуації – відсутності органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду, законом передбачена можливість держави взяти участь у судовому процесі через спеціально уповноваженого на це суб'єкта – прокурора. Уявляється, що в цьому разі процесуальна діяльність прокурора має правові ознаки представництва у суді, якій здійснює функції офіційного представника держави у таких справах. Діючи як офіційний представник держави, прокурор набуває, відповідно, обсяг процесуальних прав та обов'язків сторони у справі, не набуваючи при цьому процесуального становища (статусу) позивача. З урахуванням викладеного

доцільним є внесення у ЦПК відповідних змін у правове регулювання участі прокурора в цивільному судочинстві та визначення його процесуального статусу залежно від підстав та умов реалізації функції представництва інтересів держави в суді.

У разі, якщо прокурор бере участь в судовому процесі в іншій, передбаченій ч. 3 ст. 56 та ч. 6 ст. 57 ЦПК формі, тобто вступає у справу, провадження у якій відкрито за позовом іншої особи, він має набувати статусу органу, якому законом надано право діяти в інтересах держави, з відповідним обсягом процесуальних повноважень.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що в теорії цивільного процесуального права донині залишається дискусійним та доволі актуальним визначення сутності представницької діяльності прокурора та його процесуального статусу як учасника цивільного судочинства. Зумовлюється це передусім наявними прогалинами у правовому регулюванні участі прокурора в суді та певними неузгодженостями відповідних положень Закону України «Про прокуратуру з Конституцією України і новою редакцією ЦПК, що призводить до їх неоднакового тлумачення та ухвалення різних за змістом судових рішень.

Визначення сутнісних ознак представництва прокурором інтересів держави та процесуального статусу прокурора має відбуватися у призмі правової доктрини процесуального представництва та участі в судовому процесі органів та осіб, яким законом надане право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Змішування різних процесуальних інститутів з автономним режимом правового регулювання є неприпустимим. Процесуальний статус прокурора за межами кримінального судочинства, форми участі та порядок здійснення повноважень у суді потребують диференціації залежно від встановлених законом підстав та умов здійснення прокурором представництва інтересів держави.

Викладене свідчить, що на сучасному етапі реформування системи правосуддя, судочинства та суміжних правових інститутів відбувається модифікація представницької функції прокурора відповідно до європейських стандартів, що спонукає державу до створення належного правового підґрунтя процесуальної діяльності прокурора та забезпечення ефективного механізму реалізації представницької функції прокурора поза межами кримінальної юстиції. Пріоритетним напрямом та основним завданням реформування діяльності прокуратури з метою забезпечення її ефективної ролі в процесі захисту інтересів держави та суспільства, є євроінтеграційний вектор трансформації функції представництва прокурора у суді, гармонізація національного процесуального законодавства та його подальше вдосконалення відповідно до міжнародних стандартів правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Офіційний вісник України*. 2015, № 41, стор. 38, стаття 1267;
2. Хорсуненко О.В. Прокуратура України та країн – членів європейського союзу: порівняльне дослідження : автореф. дис....канд. юрид. наук. Київ, 2018. 22 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11976/>.
3. Берназюк Я. Особливості представництва прокурором інтересів держави в суді: нове законодавство та актуальні підходи Верховного Суду: 15.05.2020 р. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/168820-osoblivosti-predstavnitstva-prokurorom-interesiv-derzhavi-v-sudi-nove-zakonodavstv>.
4. Гранін А.П. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 20 с.
5. Чванкін С.А. Добровільне представництво у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 22 с.
6. Лазько Г.З. Правова природа цивільного представництва у цивільному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : 2006 р. 19 с.
7. Анпілогов О.В. Правове регулювання участі прокурора в адміністративному судочинстві щодо захисту прав та свобод громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 19 с.
8. Сапунков В.Й. Представництво як процесуальний інститут. *Вісник прокуратури*. 2002. № 6. С. 67–75.
9. Руденко М.В. Прокурор як учасник цивільного та адміністративного процесу. *Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України : Тези доп. та наук. повідомлень учасників міжнар. наук.-практ. конф.* (25–26 січ. 2007 р.) / За заг. ред. В.В. Комарова. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2007. С. 101–105.
10. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : монографія / В.В. Комаров, К.В. Гусаров, Н.Ю. Сакара та інші ; за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2016. 848 с.